

„A tündérkirály lakhelyén, a legendák földjén...”

Lokális identitás, önreprezentáció és sztereotípiák

Bevezetés

A tanulmány egy székelyföldi kis faluban, Énlakán végezett négyéves terepmunka¹ tapasztalatain alapszik. Kutatásom fő célkitűzése a hagyományos székely falu rendszerváltás utáni átalakulásának, modernizációjának folyamatában való vizsgálata volt. Főbb kérdéseim arra kerestek választ, hogy az elnéptelenedő aprófaluk lakosai milyen megoldásokat, boldogulási utakat keresnek és találnak. Hogyan ítélik meg az énlakiak saját lehetőségeiket és jövőjüket? Hogyan reagálnak az őket érő külső hatásokra, mint például a fellendülő turizmusra? Hogyan épülnek be ezek a hatások a lokális önreprezentációba, illetve hogyan befolyásolják másoktól (a látogatókról) alkotott elképzeléseiket?

A tanulmány szerkezeti vezérfonalát az énlakiak identitástudatának vizsgálata adja, melyet több megközelítésben igyekszem tárgyalni. Az identitás különböző tartalmainak vizsgálatát választottam rendezőelvül, ezen keresztül tartottam leginkább bemutatathatónak a különböző értékek, elképzelések társadalmi folyamatok hatására történő változását a mikrotársadalom, azaz az énlaki kultúra sajátos közegén belül. Bauman szerint az identitás az a „prizma”, amelynek tükrében mai életünk valamennyi oldalát vizsgálni és értelmezni lehet; a kultúráról a különféle identitások sokféleségének és keveredésének szemszögéből is beszélhetünk.² Az egyén identitásproblémájának vizsgálatakor a „kulturális identitásban” való gyökerezésére „összpontosítottam”.³ Tanulmányomban rámutatok, hogy az énlakiak

¹ A kutatást az OTKA T 048432 „Paraszti közösségek átalakulása. Értékrendváltás falun a 20. század második felében” című pályázat keretében támogatta.

² Vö. BAUMAN 2001.

³ SÁRKÁNY 2000: 101.

„lokális”,⁴ avagy „kulturális” identitása a falut érő befolyások által más tartalmakkal is bővül, a külső hatások és belső tényezők kölcsönösen hatnak egymásra. A tanulmány egy hosszabb verziójában⁵ több szinten tárgyaltam az énlakiak identitásrendszerét, a külső hatásoktól egészen az egyéni szintig eljutva. Jelen tanulmányban ezen szintek közül egyet, az énlakiak belső viszonyrendszerét és kategóriáit emelem ki, különös hangsúlyt fektetve a turisták és a falusiak kapcsolatára. Ez utóbbi téma azért kap nagyobb hangsúlyt, mert az elmúlt évtized egyik legnagyobb változásának a falusiak életét közvetlenül befolyásoló tényezők közül a növekvő idegenforgalom, a falu egyre nagyobb ismertsége és látogatottsága tekinthető. E hatások következtében számtalan változás figyelhető meg az énlakiak értékrendjében, valamint jövőbeni megélhetési stratégiáik tekintetében. Megfigyelhető egy kölcsönös egymásra hatás a látogatók és a falusiak között, mely mindkét félben változásokat eredményez.

Elméleti keret

Énlakán a „modernizációs folyamatok” a magyarországinál még jóval korábbi fázisban vannak; a falut, elzárt helyzetéből adódóan, a romániai viszonylatokhoz képest is későn érintette meg a „nyugati” globalizálódó világ pluralizált érték-szemlélete. Ezt a folyamatot késleltetni látszik, hogy Énlakát felterjesztették a világörökség listájára, melynek elősegítése érdekében egy magyarországi Értékmegőrzési Akció segíti a falusiakat, hogy a „megóvandó építészeti értékeket eredeti állapotukban megtartsák”. Mind ez ideig sok kutató foglalkozott a „vidék átalakulásának” problematikájával Európában, többféle elmélet ismeretes e témakörben. Flynn és Lowe 1994-ben kidolgozott tipológiája alapján például Énlaka a „megőrzött vidék” (preserved countryside) kategóriába tartozik, ahová olyan települések sorolhatók, ahol a helyi döntéshozatalban „a fejlesztésellenes és környezetvédelmi (megőrző-fenntartó) jellegű attitűdök” dominálnak. Ray 1998-as írásában felhívta a figyelmet a „helyi-térségi kulturális hagyományok fölélesztésére és gazdasági célú hasznosítására”, valamint arra, hogy „a helyi gazdasági kontroll azzal növelhető, ha a helyi becsé az ahhoz kötődő kulturális identitás révén felértékelődik”.⁶

⁴ A „lokális identitás” terminust, az Erikson által használt kulturális identitás (vö. SÁRKÁNY 2000: 101) és a Bauman által használt „társadalmi identitás” szinonimájaként használok (vö. BAUMAN 2001).

⁵ OTDK-dolgozatom címe: „*Itt én lakom*”. *Külső reprezentáció és belső viszonyok egy székelyföldi kis faluban*. A dolgozattal 2005 márciusában első helyezést értem el. Kivonatolt változata olvasható: KISS 2006.

⁶ A. FLYNN–P. LOWE, *Local Politics and Rural Restructuring. The Case of Contested Countryside*, in A. JANSEN–D. SYMES (eds.), *Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe*, Wageningen, Agricultural University, 1994, 247–259; Ch. RAY, *Culture, intellectual property and territorial rural development*, *Sociologia Ruralis* 1998 (38): 1, 3–20. Idézi CSITE 2004: 67–70.

Énlakán is fontos a Ray által említett tényező, miszerint a hagyományok őrzése és felélesztése egyben gazdasági érdek, egyes emberek, csoportok „gazdasági kontrollját”, befolyását növelő lehetőség is. Fontos szempont a falu szerepének megváltozását vizsgálva kitérni a falusi világ különböző megközelítéseire, a különböző „térhasználatokra” is. Hogyan közelítenek a városiak a „vidékhez” és hogyan ítélik meg lakhelyüket maguk a falusiak? Míg Mormont a hetvenes–nyolcvanas évekre teszi a vidék szépségének felfedezését és a táj látványának megújuló erőforrásként való számbavételét,⁷ addig Énlakán ez a folyamat jelenleg éli „virágkorát”. A faluban megjelent az első faluturisztikai vállalkozás, mely jelenleg egy-két családnak jelent rendszeres megélhetési forrást, és további hat-nyolc családnak időszakos bevételt.

A falu átalakulóban van; az elmúlt tíz év során olyan folyamatok zajlottak, melyek során a látszat ellenére – miszerint a falu stagnál, sőt egyre közelebb jut az elnéptelenedéshez – az énlaki mikrotársadalom, amely nem statikus, hanem – Radcliffe-Brown kifejezésével élve „dinamikus kontinuitás”,⁸ azaz állandóan változik, és évről évre újat hoz. A kultúra adaptivitása Horányi Özséb definíciója szerint azt jelenti, hogy a közösség „képes alkalmazkodni új élethelyzet-típusokhoz, képes kezelni őket, válaszokat adni az újonnan megjelenő problémákra”.⁹ Az énlakiak is reagálnak az őket érő folyamatos külső hatásokra, politikai helyzetre, szoros kapcsolatban állnak az „anyaországként” emlegetett Magyarországgal. Jelenleg még megjósolhatatlan, hogy mekkora mértéket ölt majd a „városiak” kitelepedése Énlakára, mely folyamat már jó pár éve megkezdődött. A kérdés az, hogy hányan, hogyan és milyen eredménnyel lesznek képesek a falut érő hatásokra reagálni, és egy „újfajta értékrendszer” adaptálni, valamint kihasználni az ebből adódó lehetőségeket. Képesek lesznek-e feldolgozni az énlakiak az értékszempéletbeli különbségeket és az ezekből eredő feszültségeket, amelyek a városi és falusi emberek különböző látásmódjából adódnak?

A falu minden szegmensét érintő átalakulási folyamat a „szakmaszerkezet” megváltozását is maga után vonja; míg a falu számára eddig elsősorban a mezőgazdaság, ezen belül főként az állattenyésztés jelentette a legfőbb megélhetési forrást, most az idegenforgalom is megjelent mint az egyik legfontosabb bevételi tényező. Jelenleg ugyan még csak egy ember foglalkozik vállalkozás keretein belül a faluturizmussal, de rajta keresztül még jó pár család fogad vendégeket és egyre nő azoknak a köre, akikhez rendszeresen visszajárnak a „nyaralók”. Míg a környező, hasonló helyzetű falvakban a falusiak terminusát idézve „elcigányosodás” jellemző, addig Énlakán, úgy tűnik, nem ez a folyamat várható. Énlaka mindig is

⁷ M. MORMONT, Rural nature and urban natures, *Sociologia Ruralis*, 1987 (27): 1, 3–20. Idézi CSITE 2004: 68.

⁸ Vö. RADCLIFFE-BROWN 1997: 423.

⁹ HORÁNYI 1993: 15.

szerepelt a romániai útkönyvekben a 13. századi alapokon álló rovásírásos unitárius temploma miatt. Az elmúlt tíz év során azonban a faluturizmus mellett vélhetően a „megmentési akciók” – elsősorban az Értékmentési Akció és az angliai bodenheimi testvérvárosi kapcsolat¹⁰ – és az ezzel járó növekvő „hírnév” hatására megsokszorozódott a faluba látogató turisták száma. Az elmúlt négy év eseményeit követve nagy valószínűséggel feltételezhetjük tehát, hogy a falu jövője az idegenforgalomban rejlik. Külső hatások következtében nemcsak a falu lakosságának összetétele és „szakmaszerkezete” változik, hanem megfigyelhető a falusiak értékszemléletének átalakulása, azaz a „rég” fel- és újraértékelődése, aminek következtében falujukhoz való viszonyulásuk is átértékelődik. Tanulmányomban rámutatok, hogy az énlakiak egyéni és „lokális” („kulturális”) identitása a falut érő befolyások által más tartalmakkal is bővül, a külső hatások és belső tényezők kölcsönösen hatnak egymásra. Ez a kölcsönhatás az énlakiak identitástudatának „újra-éledését”, annak új tartalommal, új jelentésekkel való megtöltődését „revival”-ét is jelenti.¹¹

Mindezek a változások rengeteg ellentmondással, belső feszültséggel járnak, melyek következtében ugyan megoszlik a falu, Papp Richárd szavait idézve „törésvonalak választják el egymástól a mikrotársadalom értékközösségeit”,¹² végső célja azonban mindenkinek ugyanaz: mindannyian minél jobban akarnak élni saját szülőfalujukban.

A kutatás módszertana

A négy éven keresztül tartó terepmunka során hat alkalommal sikerült különböző hosszúságú időszakokat¹³ eltöltenem Énlakán. Igyekeztem úgy kiválasztani a terepmunkák időpontját, hogy minél változatosabb helyzeteket figyelhessek meg a faluban, és többféle módszert alkalmazhassak. Célom elsősorban a közösség – Geertz terminusával élve – „belső kategóriáinak”¹⁴ feltárása volt. A terepmunkák során az interjúzás többféle fajtáját is alkalmaztam: strukturált, mély- és életútinterjúkat rögzítettem magnóra, illetve jegyzeteltem le papírra. A terepmunkák során alkalmazott különböző módszerek kombinálásával¹⁵ elértem azt, hogy egy-egy in-

¹⁰ Lásd részletesebben: http://www.bke.hu/otdk2005/download/07_1_kiss.pdf

¹¹ Vö. PAPP 2000: 7.

¹² Vö. PAPP 2000.

¹³ Háromszor egy hetet, kétszer két hetet és egyszer három hetet töltöttem a faluban.

¹⁴ Vö. GEERTZ 2001: 182.

¹⁵ 2001–2004 között támogatta kutatásaimat a budapesti V. Kerületi Önkormányzat, ami lehetővé tette, hogy 2002-ben öt másik, társadalomkutatással foglalkozó diák is részt vehetett egy tíznapos terepmunkán, akik segítségével sikerült negyven családtól, azaz körülbelül százhusz–százötven főtől egy strukturált interjút lekérdezni. 2001-ben és

formációt többféle forrásból, szempontból hallottam, így könnyebb volt feltárni a mélyebb összefüggéseket, összességében komplexebb képet kaptam a faluról. Azzal, hogy sikerült többször visszatérnem a terepre, olyan változásoknak lehettem tanúja, melyek a témám szempontjából nagyon fontosak. Boglár Lajos így fogalmaz: „Ilyenkor kerül szembe az ember a változás kérdésével. [...] Az összevetés kimutatja a bekövetkezett változásokat az első és a legutóbbi ottlét óta, vizsgálhatók az adaptáció következményei, az értékek átalakulásának vagy teremtésének folyamata. Hibát követ el, aki csak az eltűnt régít keresi, mert nem látja az újat (az átalakultat).”¹⁶

Terepismertetés

Énlaka az Erdélyi-medence keleti peremén, Székelyföld középső részén található, közigazgatásilag az öt kilométerre lévő Etéd községhez tartozik. Közel fekszik a jól ismert Korondhoz és Farkaslakához, amelyek a Székelyföldet átszelő főút mentén helyezkednek el. Énlakát azonban a korondi útról letérve egy igen rossz minőségű keskeny földúton, a Firtos domb lankáin keresztül lehet megközelíteni. Az út rossz minősége és a kisszámú utas miatt a busz egy héten csak kétszer megy be a faluba: hétfő reggel elviszi a gyerekeket az etédi „bentlakásba”, akik csak pénteken tudnak legközelebb hazamenni.

A színtiszta magyar falu lakossága az elmúlt negyven év alatt drasztikusan lecsökkent: 1965-ben még ötszázkilencvenheten éltek a faluban, 1977-ben már csak háromszázhetvenöten, majd a 2002-es népszámláláskor százkilencven¹⁷ embert írtak össze a számlálóbiztosok, jelenleg pedig ez a szám már száznolcvan fő alatt van. Látható, hogy a falu lakossága nem egészen negyven év alatt kevesebb mint a harmadára csökkent. A legnagyobb problémát azonban nem is a falu létszámának csökkenése, hanem a lakosság korösszetétele jelenti. Jelenleg ugyanis az énlakaiak körülbelül fele hatvan év fölötti, míg a gyerekek száma nem haladja meg a tízet. A jelenlegi helyzet kialakulásának fő oka a Ceaușescu-rendszerben keresendő,

---

2002-ben a Soros Alapítvány és a XXI. Századi Intézet által támogatott, majd egy OTKA tematikus pályázat („Paraszti közösségek átalakulása. Értékrendváltozás falun a XX. század második felében” NRZ 048432) is segítette kutatásomat. Módszereimet tekintve kapcsolatháló-vizsgálatot is folytattam, 2004 nyarán egy huszonöt családra kiterjedő kapcsolatrendszert jegyeztem le, mely a családok közötti komasági, rokoni, illetve munkaviszonyok feltérképezésére terjedt ki. Kutatásom folyamán hangsúlyt fektettem a vizuális anyagok gyűjtésére is, a négy év alatt körülbelül százötven-kétszáz fotót és öt videós interjút is készítettünk.

¹⁶ BOGLÁR 2001: 10.

¹⁷ Pontosabban ez csak a bejelentett lakosok száma, a valóságban még ennél is kevesebben laknak állandóan a faluban.

amikor Énlaka sok más faluval együtt az „elpusztítandó falvak” listájára került. Az ok, ami miatt az Énlakához hasonló, állattenyésztéssel foglalkozó hegyi falvakat meg akarták szüntetni, az volt, hogy elzártságukból adódóan nem voltak „gazdaságosak”, politikailag nem voltak kellőképpen ellenőrizhetők. A falurombolás ugyan nem következett be, de az akkori hatalom mindent megtett, hogy minél nehezebb helyzetbe hozza ezeket a településeket. A fő eszköz – melynek hatásai a mai napig érzékelhetők – az infrastruktúra leépítése, illetve korszerűsítésének elhanyagolása, megakadályozása volt (az utak rossz minősége, a buszjáratok csökkentése stb.). Célként szerepelt a falu elszigetelése, ily módon akarták az embereket rákényszeríteni lakhelyük elhagyására. Ez részben sikerült is, hiszen Énlakát szinte teljesen elzárták a külvilágtól, és megkezdődött a falu létszámának drasztikus csökkenése, ami mind a mai napig tart. A falu lakosai ma is fájdalommal és nosztalgiával beszélnek arról az időszakról, amikor Énlaka még a községben jelentős szerepet töltött be, kulturális és oktatási központként működött. Ahogy Gagy József írta: „Amikor 1968-ban a szomszéd, nagyobb falut, Etédet emelték községközponttá, Énlaka adminisztratív gazdaságilag mellékvágányra került”.¹⁸ Legelőször a gyerekek mentek el más településekre tanulni, mert Énlakán megszűnt a nyolcosztályos iskola, így ott csak tízéves korig tanulhatnak. Az iskola után sincs lehetőség a fiataloknak a faluba való visszatérésre, hiszen nagyon kevés munkalehetőség volt és van jelenleg is Énlakán.¹⁹

Bár a hagyományos paraszti kisgazdaságokat a hatvanas években kezdődő kollektivizálás szétzilálta, az énlakiak nagy része ma is maga termeli meg a családnak szükséges ételmezt, többségük jelenleg is a mezőgazdasági termelésből, elsősorban állattartásból él. A legjelentősebb bevételi forrás a tejből származik, amelyet egy székelyudvarhelyi vállalkozó gyűjt be és szállít el a környék falvaiból.²⁰ A szarvasmarha mellett fontos még a juh- és kecsketartás is. A juhokat nyáron a falu közös „esztenájában” (juhászat) tartják, télen pedig mindenki otthon gondozza az állatokat. A juhokat és kecskéket csak ritkán értékesítik (ha nem jól tejel vagy ha túl sok van); általában a gyapjúért, a tejért, sajtért és húsáért tartják. Az interjúk során rákérdeztem, hogy miből és mennyi bevétele származik a családoknak (termény-, tejeladásból, fizetésből, alkalmi munkából, nyugdíjból, segélyből stb.). A legtöbben a nyugdíjat és a terményértékesítést emelték ki, a vállalkozói jövedelmet csupán két, az alkalmi munkát és a rendszeres fizetést is csak

¹⁸ GAGYI 1998.

¹⁹ Kutatásaim során negyvenkét családtól kérdeztem le strukturált interjúkat, melyek alapján azt kaptam, hogy a megkérdezett családokban összesen hetvennyolc gyermek született, akiknek majdnem fele, harminchat elhagyta a falut.

²⁰ A megkérdezett negyvenkét családból huszonnyolcban tartanak tehenet, három családban egyszerre hatot is, ami elég soknak számít énlaki viszonylatban.

öt-öt, a terményértékesítést viszont huszonnégy család említette meg jövedelemforrásként. Látható tehát, hogy a mezőgazdaság – a nyugdíj mellett – még mindig a legfontosabb bevételi forrást jelenti a falusiak számára.

A legjelentősebb értékesítési termék a tej,²¹ melynél sokkal ritkábban adnak el húst; emellett kereseti lehetőséget nyújt még az erdő is, amelyre egy speciális birtoklási forma, a „közbirtok” jellemző.²² Az erdőket és a fakivágást a hagyományokhoz híven ma is a Gazdakör tagjai felügyelik, ők döntenek el, hogy mikor és mennyi fát lehet kivágni, kinek mennyi fa jár a tulajdonhányada után. A tulajdonosok azt a fát szokták értékesíteni, amely a tüzelésre szánt mennyiségen felül megmarad. Az erdő tehát azoknak jelent fontosabb pénzkereseti forrást, akik régebbi „módosabb” családokból származnak és nagyobb erdőtulajdonnal rendelkeznek. Hasonló birtoklási forma jellemzi a legelőket is; a közbirtokban lévő legelők egy részét a juhászat használja, a többit kiadják vagy az állatok számára lekaszálják.

Annak ellenére, hogy az interjúk során nem jelent meg a turizmusból származó bevétel, évről évre egyre több embernek jelent jövedelemforrást a növekvő idegenforgalom. Jelenleg ugyan egy faluturisztikai vállalkozás működik csak a faluban, de ezenkívül tíz család említette, hogy rendszeresen fogad vendégeket, és további kilenc jelezte, hogy szeretne a „turizmusban” részt venni. A „turizmus” egyébként nemcsak a vendégfogadást jelenti, hanem egyéb kiegészítő szolgáltatások kereseti lehetőségét is magában rejt. Jelenleg is van néhány ember, akit a faluturisztikai vállalkozó alkalomszerűen megbíz bizonyos feladatokkal, például néhány fiatalnak alkalomszerű pénzkereseti forrást nyújt a vendégek szekereztetése. Ilyen kiegészítő szolgáltatás lenne az a pékség is, melyet egy visszatelepülni szándékozó, Énlakáról elszármazott család tervez megnyitni a közeljövőben.

Egy másik „be nem vallott jövedelemforrás”, a külföldön – főként Magyarországon – élő rokonoktól, ismerősöktől kapott (valószínűleg rendszertelen) támogatásokból származik. Ez nem feltétlenül pénzbeli, hanem inkább tárgyi jellegű – például gépek, gyógyszerek, ruhák stb. – juttatásokat jelent. Hogy ezeket a „kívülről érkező” jövedelmeket miért nem vallják be az emberek, annak több oka is lehet. Az egyik – véleményem szerint a legvalószínűbb – ok, hogy ők maguk nem is tartják ezeket „jövedelemforrásként” számon. Egyrészt azért nem, mert mind a vendégfogadás, mind a családi, baráti juttatások alkalomszerűek és kiszámítha-

²¹ A huszonnolc tehéntartó család közül huszonháromban adnak el tejet.

²² „A közbirtok olyan osztatlan birtok, melyet több birtokos közösen használ, jövedelmét a birtokjog arányában élvezzi.” „A közbirtokosság fontos feladata volt az erdő fainak védelme és a fahaszon szétosztása. Az évenként kivágható területet az erdő-felügyelőségek engedélyezték, amit a vágási ütemterveknek megfelelően az erdész jelölt ki. A közbirtokossági erdő területétől és állapotától függött, hogy egy-egy településen évente mennyi fát vághattak.” (ORTUTAY 1977.)

tatlanok, másrészt mert ez utóbbiakat inkább „ajándékként” tartják számon, amelyet igyekeznek „visszafizetni”, kiegyenlíteni.²³

Énlakára mindig jártak turisták, hiszen a falu „megnézendő látványosságként” szerepel az útikönyvekben. A faluról az első írásos emlékek 1332-ből származnak, ahol Jandalaka néven mint önálló egyházmegye fordul elő.²⁴ Ásatások bizonyítják, hogy a falu a római castrum vonalán épült, amelyet a falu mai szerkezete is bizonyít.²⁵ Az utcák egy részét családokról nevezték el, például Miklós utca, Kerestély utca. Ma már nagyobb a keveredés, régen azonban egy népesebb család valóban elfoglalt egy egész utcát.

Az unitárius templom azonban nemcsak a szentély, hanem a mennyezetén található rovásírásos fakazetta miatt is híressé vált. A falu tehát az unitárius egyház által kiemelt jelentőségű település, hiszen templomuk „világhírű” műemlék is. A falusiak számára mindig is nagyon fontos volt unitárius vallásuk kiemelése, amely gyakran szerepel önjellemzésükben is. A vallási vezetőnek és tanítónak hagyományosan fontos szerepe van az énlakiak számára nagy jelentőséggel bíró „közösségi élet” megszervezésében is. A vallás szerepéről a kollektív identitástartalmak vizsgálatok részletesebben lesz még szó.

Énlakán 1866 óta kisebb megszakításokkal működik a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet,²⁶ 1897-ben könyvtár, majd olvasókör is alakult. A kulturális tevékenységek közül a színhátság az, ami legtovább megmaradt, és ami a mai napig nagyon fontos az énlakiak számára.

Lokális identitás és önreprezentáció Énlakán

Az Énlakán megfordulók többsége hallhatja a falusiaktól vagy olvashatja valamilyen, a faluról megjelent kiadványban Tamási Áron idézetét: „Énlaka felett, a Firtos lova hátán lehajtott fővel elaludt a gondviselés.” Egy a faluból elszármazott matematika–fizika szakos tanár *Az én hazám Firtos alatt Énlaka* címmel írt könyvet a településről. A könyv első bekezdését idézzük: „Hol is fekszik hát az a híres

²³ Hogy a falusiaknak mennyire fontos az ajándékok „meghálálása”, magam is tapasztalhattam. Minthogy a velem való kapcsolatuk – bár egyre gyakoribbá és bizalmasabbá vált – nem egy régi, bejáratott viszony volt, általában igyekeztek minél gyorsabban „visszafizetni” az általuk „tartozásnak vélt” ajándékot vagy szívességet. Ez leggyakrabban azt jelentette, hogy kaptunk egy üveg pálinkát vagy egy darab juhsajtot, süteményt vagy horgolt kisterítőt.

²⁴ Vö. ORBÁN 1982.

²⁵ CZIRE 2000: 6.

²⁶ 1948-ban államilag betiltották, 1990-ben újraindították, de tevékenysége csak 2000-től kezdődött meg újból.

Énlaka? Ezt Tamási Áron ország-világ előtt leírta, nem titok: ott van, ahol felelte, Firtos lova hátán elalszik a gondviselés.”²⁷ Ezt a „baljóslatú kijelentést” azért érzik olyan találónak az énlakiak, mert számukra a falu fennmaradásának kérdésessége jelenti a legnagyobb fenyegetettséget. A fiatalok többsége – de most már az idősebbek egy része is – abban látja a falu jövőjét, hogy üdülők (magyarországiak és a faluból elszármazottak) veszik meg a házakat. Jóslatuk és egyben féltelmük is az, hogy olyan lesz Énlaka, mint egy „skanzen”, mint például Hollókő. Gyakran utalnak Torockóra²⁸ is, amelyet Énlakával együtt terjesztettek fel a világörökség listájára, és amelyet szintén támogat a budapesti V. kerület. Az énlakiak felismerik azt, hogy a falura fel kell hívni a figyelmet, hogy fennmaradhasson. Ehhez nagyon fontos eszköz számukra maga a falu, amelyet ilyen módon „ki is szolgáltatnak”, mondhatni „közkincscs” tesznek. Ez nagyon ellentmondásos folyamat, melyet szinte senki sem értékeli egyértelműen pozitívan vagy negatívan. Egyre több ember szól bele a falu dolgaiba, magánéletükbe, ami mindinkább megterhelő az énlakiak számára, mégis ettől várnak „valamiféle megmentést”. A lokális identitás kifejezése, külső reprezentációja tehát a falusiak számára bizonyos szempontból teher, ugyanakkor érdek is, hiszen egyfajta eszközt is jelent a „harchoz”.

A fejezetben először Énlakának a környező falvakhoz való viszonyát tárgyalom, majd kitérek az etnikai és vallási tartalmakra, valamint az önreprezentáció kérdéskörére.

„Énlaka a környék falvai közül messze kiemelkedik művelődésileg”

Az identitás egyfajta azonosulást jelent saját csoportunkkal, melyet Fredrik Barth terminológiája szerint *ingroup*-nak nevez az antropológiai irodalom. A csoportidentitás meghatározása elválasztódást is jelent egy másik csoporttól (*outgroup*). Ez az „elválasztódás” az énlakiak identitástudatának meghatározásakor a többi környező magyar falvaktól való elhatárolódásban mutatkozik meg. Énlaka esetében igaz Barth meghatározása: „azok a kulturális különbségek játszanak kiemelt szerepet, amelyekkel az illető csoport saját különállóságát és határait jelzi”.²⁹ Az egyik idősebb férfi így fogalmazott: „*Szívre tett kézzel merem elmondani, hogy például Énlaka a környék falvai közül messze kiemelkedik művelődésileg.*” Az idősök mellett a fiatalok is gyakran emlegetik a bálákat, ahol az énlakiakat viselke-

²⁷ PATAKFALVI 2000: 7.

²⁸ Hollókő 1992-ben vált a világörökség részévé. Torockóról az énlakiak sokat tudnak, hiszen a két falu ugyanabban a programban szerepel. Az énlakiaknak úgy emlegetik általában Torockót, mint jó példát, ahol „sikeresen működik az Értékmentési Akció”.

²⁹ BARTH 1996: 4.

désük alapján is meg lehetett különböztetni. Egy fiatal fiú például így fogalmazott: *„Amíg idegen volt a teremben, addig énlaki nem ült le. Itt nem is lehetett hallani, hogy verekedés vagy bicskázás lett volna, el is törték volna a kezét. Szóval ez a különbség. Például a szomszéd falu, Pálfalván vagy Korondon, ott olyan bál nem volt, hogy valakit meg ne bicskáztak volna, meg ne szúrtak volna.”* Jellemző, hogy az énlakiak a környező Firtos hegyi falvakat³⁰ veszik alapul az összehasonlításokban. Ez a környéken jól ismert mondában, „a tündérr király legendájában” – melyet az alábbiakban idézek, és amelyre a következő részekben többször hivatkozom – jól tetten érhető: *„Valamikor régen, élt ezen a tájon egy ember a fiaival. Amikor már megöregedett, a fiai kérték, hogy adja ki a jussukat. Felmentek a Firtos hegyére, s ott azt mondja az öregember a legnagyobb fiának, miközben a kezével bekanyarítva rámutat napnyugatra egy jókora helyre. E tied! Ott lett Etéd. A másik fia jelentkezik s így szól: Adj hát nekem is apám! Az öreg észak felé mutatva bekerít neki a kezével egy darab földet, ebből lett Atyha. A harmadik fia is jelentkezik a jussáért, s az apa rámutat egy darabra az elsőé mellett, s mondja: E kis mód a te jussod! Ebből lett Küsmöd. Mikor a negyedik fia is jelentkezik a jussáért, kissé távolabbra mutatva mondja: Szolok ma! Ezen a helyen lett Szolokma. A fiúk megkérdezték, hogy Firtos alatt a legszebb helyet miért nem osztotta ki? Itt én lakom! – válaszolt az öregember, s így lett azon a helyen Énlaka.”*³¹

A Firtos lova, egy jól látható ló alakú sziklaszirt, amely szerves részévé vált a környék „tudáskészletének”, közzetani sajátosságaiból adódóan időjósokként szolgál az egész vidék számára. A környékbeliek tudják, hogyha szürke a ló, eső lesz, ha fehér, akkor tiszta idő várható.³² A Firtos lova több mondában is szerepel, amelyek közül az általam hallottak mind tündérekhez kötődnek. Amelyet gyakrabban meséltek az énlakiak, annak főszereplője egy tündér fiú, aki mindig az énlaki bálba járt táncolni, és beleszeretett egy lányba. Mivel tündér volt, nem maradhatott napfelkelte után a faluban. Egyik éjjel azonban annyira belefeledkezett a legény a táncba, hogy nem ért haza, mire harmadjára szólt a kakas, és így kővé változott a lovával együtt. A monda érdekessége, hogy helyszíne az énlaki bál – amelyre annyira büszkék a falusiak –, ahol a tündérfiú egy helyi lányba szeretett bele. A firtosi falvakra jellemző „vetélkedés” ezen a mondán keresztül jól megvilágítható, ugyanis kiderült, hogy a környező településeken is mesélik ezt a mondát, csak

³⁰ Firtosváralja a legközelebbi, szomszéd falu. Az út mentén helyezkedik el még Pálfalva, amelyet különbözőnek tekintenek Énlakától, mert katolikus a lakossága. Korond azért fontos, mert mindig ott voltak a vásárok. A firtosi és Nyikó menti falvaknak is jelentős szerepük van. Ilyen például Etéd, Atyha, Küsmöd és Szolokma.

³¹ PATAKFALVI 2000: 2.

³² Ez egy közzetani sajátosság: ha magas a páratartalom, a sóközet megszívja magát nedvességgel, és beszürkül.

más szereplőkkel. Firtosváralján, a szomszéd faluban, egy váraljai legény a monda főszereplője, akibe a tündérkirálynő beleszeretett. Ezeket a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó legendákat szívesen mesélik az énlakiak – a fiatalok éppúgy, mint az idősek – a faluba érkezőknek. A „rejtély” és „misztikum” a faluturizmus reklámanyagán is megjelenik, melynek az „Énlaka a legendák földje” címet adták. A prospektus kezdősorai a következők: „Látogassa meg a hajdani tündérkirály lakhelyét, Énlakát, és élvezze az édeni gyönyört.” Ezeket a mondatokat kifejezőnek és sokatmondónak találom, mert megnyilvánul bennük a falusiak magukról alkotott vagy kommunikálni kívánt képe, önreprezentációja. Mint-hogy az énlakiak e mondatokkal szeretnék felhívni magukra a figyelmet, én is ezeket a „vendégcsalogató hívószavakat” választottam tanulmányom főcíméül.

Az énlakiak számára a mondák mellett nagyon fontosak a falu „fénykorából” származó történetek is, melyeket különös büszkeséggel mesélnek a „kulturális életként” emlegetett színjátszásokról, bálokról, Ifjúsági Egyeletről stb. Mindez mutatja, hogy az énlakiaknál a lokális identitástudat – amelyen egyfajta komplex identitástudatot értek, mely különleges elegye az etnikai és vallási tartalmaknak, valamint a csak Énlakára jellemző helyi specifikumoknak – nagyon meghatározó. A következő részben az énlaki identitás vallási és etnikai tartalmait, valamint a falu közössége által összegyűjtött, általam kiemelt és fontosnak tartott aspektusait tárgyalom.

„Itt minden és mindenki magyar”

2003 nyarán vizuális anyagokat gyűjtöttünk Énlakán egy kutatás keretében,³³ mely arra irányult, hogy milyen tárgyakkal, és milyen módokon tudják kifejezni a falusiak magyarságukat. Az első interjú után azt gondoltuk, rutintalanságunkból fakadóan nem értik kérdésünket, miszerint: melyik az a tárgy, amely leginkább kifejezi magyarságérzését? Később rájöttünk, hogy az ezzel kapcsolatos értetlenség általános az énlakiak között, hiszen számukra egy percig sem kérdéses magyar identitásuk: „Énlakán minden és mindenki magyar” – hangzott legtöbbször a válasz. Általánosan jellemző Énlakán, hogy az emberek nagyobb része nincsen tisztában a román politikai vezetők nevével, és általában a romániai közügyekkel sem. Mivel nem is tudnak románul, mindenki csak a magyar csatornákat nézi, azok közül is a Duna Televíziót. Így aztán a magyar viszonyokkal tökéletesen tisztában vannak, minden apró hír eljut hozzájuk és fontos számukra. A legérzékletesebb példa erre talán az, hogy vendéglátóink házában egyszer arra lettem fi-

³³ Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet megbízásából, a „Nemzettudat tárgyakban” munkacímű kiállítás részére videós interjúkat készítettem Nikitscher Péter kutatótársammal együtt.

gyelmes, hogy a falóra egy órával korábbi időpontot mutat, mint a „helyi” idő. Ekkor derült ki számomra, hogy a magyar tévé alapján állították be az órát, és ez eddig nem okozott semmilyen fennakadást számukra. Ebben a faluban arra büszkék, hogy ők még „a magyaroknál is magyarabbak”, hiszen ők ősrégi székelyek, amit a római castrumra épült templom fakazettájába vésett 17. századi rovásírás is bizonyít. A magyar–román ellentéteket ők leginkább hírből ismerik, illetve azok, akik városban tanultak vagy sokat járnak oda, találkoztak is a problémával. A legtöbb énlaki azonban nem beszél a román nyelvet, és csak a rendőröket nevezi románoknak. A falusiak – magyarságukat bizonyítandó – anekdotákat mesélnek a „szegény román rendőrrel”, akit Székelyföldre helyeztek, ahol feleségül vett egy magyar nőt, majd született egy kislánya, aki nem akart románul beszélni, hiszen minden játszótársa magyarul beszélt. „Nem tehetett mást, ő is megtanult magyarul”, így lett a román rendőrből „magyar”. Megfigyelésem szerint az énlakiak számára a magyarságtudat nem csupán a többségi társadalomtól való megkülönböztetést jelképezi, hanem inkább a múlt keresését, az őshöz való visszanyúlást, valamifajta „eredetigazolást” jelent.

„A székely ember vendégszerető és nyíltszívű”

Az etnicitás vizsgálatoknál meg kell említeni a másik fontos tényezőt, a székely identitást. Megfigyelésem szerint a székely identitás kifejezése szinte sohasem marad el a magyarság megnevezés mellől. A már többször idézett faluturisztikai kiadványban szereplő vendégcsalogató mondatban – „Töltsön el egy pár éjszakát az ősi székely építészeti stílust őrző székely otthonok vetett ágyaiban” – kétszer is szerepel a „székely” kifejezés. Ez tehát az énlakiak szerint fontos, vendégcsalogató jelleggel bír. Számítalan más összetételben és relációban előkerül a székelység aspektusa. Alkalmam volt részt venni a 2003. augusztus 20-i ünnepségen, amelyen a Magyarok Világszövetségétől kapott Kossuth-zászlót avatták. A tiszteletes beszédében többször is előkerültek a „szorgalmas székely ember”, valamint a „székely bátor nép” kifejezések. Ezek annak alátámasztására szolgáltak, hogy „a székelyek bátor és szorgalmas népe” mindig is kitartott hazája mellett, mellyel a tiszteletes arra buzdított, hogy most is ki kell tartani a haza, szűkebb értelemben Énlaka mellett. A falusiak is gyakran használják magukra a „székely” megnevezést, gyakran emlegetik például a székelyekre jellemző „szorgalmat”, „kitartást” és „előrelátást”. Hallottuk továbbá önjellemzésük során „a székely ember vendégszerető és nyíltszívű” kijelentést, valamint az „akkor boldog a székely pásztor, amikor esik, mert akkor tudja, hogy jobb idő lesz” mondást is. Ez utóbbi a talán legismertebb székely jellemvonásra, a „leleményességre” és „furfangosságra” utal.

Az etnikai tartalmak gyakran a faluközösség vonatkozásában, azaz a lokalitás tükrében érvényesülnek. Jó példa erre az augusztus 20-i ünnepségen elhangzott

beszéd, melyet a tiszteletes a már említett „Tündérkirály legendájával” vezetett be; a legenda elemei az egész beszéd során visszatértek. „*Így szólt a tündérkirály, és magyarul szólt [...] megnevezvén ezt a drága, tenyérnyi anyaföldet, ezen szavakkal: Itt én lakom.*” Itt ugyanis a mondat legfontosabb eleme, amelyet egypár másodpercnyi szünet előzött meg, az „*itt én lakom*” kijelentés. A mondat másik része, miszerint a tündérkirály „*magyarul szólt*”, szintén fontos, azonban ez csak egy közbevetett tagmondatként szerepelt. A legenda és az énlakiak sorsa közti kapocs a beszéd során egyértelműen a „hely” volt, azaz hogy a tündérkirály által kijelölt helyen „itt, Énlakán” kell megmaradni. A záró szentencia, mely így hangzott: „*Itt nekünk élnünk, halnunk kell!*” nem hagyott kétséget afelől, hogy mi a „feladatuk” az énlakiaknak. Ez a példa mutatja, hogy a beszéd során a lokális identitásban hogyan integrálódnak a különböző identitástartalmak. A következő részben az énlaki identitás vallási vonatkozásairól írok.

„Énlaka megmaradt unitáriusnak. Hűséges volt és kitartó”

A közösségben a normarendszer, valamint az erkölcsi és vallási nevelés ellátásában az egyház fontos szerepet játszik. Énlakán azonban, tapasztalatom szerint, az emberek vallásosságukat nem feltétlenül a templomba járás útján nyilvánítják ki, a földekhez kötődő munkálatok az emberek templomba járási szokásait is befolyásolják. „*Amikor sok munka van, akkor nincs idő templomba menni*”, de amikor idejük engedi, vagy nagy ünnepek alkalmával, amikor úrvacsoraosztás van, elmennek a templomba. A húsvéti rítust alkalmam nyílt megfigyelni, és azt tapasztaltam, hogy míg a vasárnapi istentiszteleten a falu apraja-nagyja jelen volt, a pénteki passión csupán ketten vettünk részt kutatótársammal. A falusiak ugyanis akkor készültek a hétvégi vendégfogadásra, sütöttek-főztek, nem volt idejük a templomi szertartáson részt venni. A helyi unitárius lelkész a vele készített interjú során így fogalmazott: „*Nem az a buzgó vallásosság van. Nem azt mondom, hogy nem vallásosak. A templomban alkalmi látogatók, amikor úrvacsoraosztás van, akkor mindig ott vannak. Nagyobb ünnepélyeken, amikor például millenniumi ünnepélyeket szerveztünk, amikor a zászlót hozták, és jött Karsai,³⁴ akkor a gyerekeket és a fiatalokat betanítottuk a Szózatot énekelni, szavalatok voltak, gyönyörű szép mise volt a kultúrotthonban is. Tehát kivesszik a részüket, ott vannak. De nem is várom el tőlük, mint ahogy egyes emberek mondják, a vallásra, hogy a fiatalok mindennap ott legyenek a templomban, nem. Amikor úgy érzik, eljönnek, jöjjenek. Ezt nem is lehet kényszeríteni. Ha belülről nem jön, akkor nem lehet.*” Az

³⁴ 2000-ben Énlakán volt Karsai Károly, Budapest V. kerületének akkori polgármestere, és millenniumi zászlót ajándékozott a falunak, amely a templomban látható.

idézetből kiderül, hogy a helyi lelkész nem ítéli el a híveket azért, mert általában nem járnak templomba, az viszont fontos, hogy a nagyobb ünnepeken megjelenjen a falu apraja-nagyja. De melyek ezek a nagyobb alkalmak? Az egyházi ünnepek mellett általában a magyar nemzeti ünnepek (március 15., augusztus 20.) azok az alkalmak, amikor nagyobb összejövetelek vannak. Ünnepséget, lovas felvonulást, szavalást stb. inkább olyan alkalmakra szoktak szervezni, amikor „fontos” vendégek is érkeznek a faluba. Ezekhez az ünnepélyekhez gyakran valamilyen konkrét esemény is kapcsolódik, például egy zászló (Rákóczi-, Kossuth-zászló) avatására kerül sor. 2004 októberében a falutalálkozón Énlaka címerét ünnepélyes keretek között az unitárius püspök avatta fel. Két-három alkalommal az amerikai unitárius testvéregyházról jöttek látogatóba, de általában elmondható, hogy az ünnepek nagy része magyarországiak részvételével zajlik, vagy az ő tiszteletükre rendezik. Látható tehát, hogy a vallásos rítusok Énlakán egyben az etnicitás, azaz a magyar identitás kifejezői is. Ezt alátámasztja Csepeli György megfigyelése is, miszerint a „rituális helyzet” olyan „hovatarozást aktiváló helyzet, amikor az alkalom célja a hovatarozás kinyilvánítása, illetve valami egyéb szempont a hovatarozással való kapcsolatának hangsúlyozása”.³⁵ Tapasztalataim szerint az énlaki – egyházi és világi – ünnepek során a közösség összehozásának célja a vallási tartalom mellett az „anyaország” felé történő reprezentálás. A húsvétvasárnapi misén személyesen is tapasztaltam, hogy a tiszteletes beszédében döntő szerepe volt az „anyanemzettől elszakadt” közösség magyar identitásérzése erősítésének, és a „közös történelemből” vett példáknek.³⁶

A vallási és az etnikai identitás tehát szorosan összefügg; de megfigyelésemet Gereben Ferenc határon túli magyarok körében végzett kutatásainak eredményei is alátámasztják: „A vallási és nemzeti identitást egymást támogató, egymást kölcsönösen feltételező tudatformának ismertük meg. Különösen kisebbségi helyzetben, ahol ez a kölcsönösség, egymásrautaltság fölerősödik.”³⁷ Énlakán azonban az etnikai és vallási „azonosulás” párosul a lokális identitással, az „énlakiság” integrálja a különböző identitástartalmakat, ezáltal válik sajátossá, egyedivé. A helyi lelkész a vele készült interjú során Énlakát például kiemeli a többi unitárius egyházközösségből: „*Énlaka megmaradt unitáriusnak. Hűséges volt, és kitartó*”. Az énlaki embereket így jellemzi: „*Itt valahogy nyiltabbak voltak az emberek. Nem az a túlzott bigott, bekötött szemmel járó, hanem gondolkodni tudó*”. Az énlakiak jellemzése megfelel a lelkész által, „az unitárius eszme céljaként” definiáltknak, mely az embereket „gondolkodásra, tisztánlátásra és a szabad akarat” gyakorlásá-

³⁵ CSEPELI 1997: 525.

³⁶ Papp Richárd leírása egy vajdasági magyar közösség vallási rítusáról hasonló az általam Énlakán, a húsvéti szentbeszédén megfigyeltékhez. Vö. PAPP 2003: 15.

³⁷ GEREBEN 1999: 139.

ra buzdítja. Látható tehát, hogy az „énlakiság” – mint csoport- vagy kulturális identitás – a lokális tartalom által nyeri el speciális jellegét. Az Értékmentési Akció kapcsán hallottam a megfogalmazást: „szükség volt az énlakiak büszkeségének felpiszkálására”. Az énlaki „büszkeség felpiszkálásának” én is tanúja lehettem; ennek egyik legfontosabb színtere láthatóan a vallásos tér, ahol a rítusok közvetítésével is zajlik a nemzeti érzés és a falu iránti büszkeség erősítése.

A következő részben részletesebben kifejtem a külső hatások beépülését a lokális reprezentációba. Arra keresem a választ, hogy milyen elemek és hogyan váltak részévé az énlakiak magukról alkotott és kommunikált képének.

„Fel kell venni a székelruhát!”

A címként választott mondat a kollektív reprezentációra utal, amely nekünk, látogatóknak és turistáknak szól. Az utóbbi években megfigyeléseim azt mutatták, hogy ezek a kollektív reprezentációk Énlakán egy szervezett, „teljesítendő” feladatként jelennek meg. Ami valaha természetes volt, hogy az emberek ünnepek-kor népviseletben jártak, lóra ültek, a dalárdában énekeltek, ma már komoly szervezést igényel. Több alkalommal is megfigyelhettem, hogy két-három ember kitaró munkáját kívánja egy-egy ilyen ünnep megszervezése. Egyre nehezebb „rávenni” a fiatalokat, hogy szerepeljenek ezeken a közösségi alkalmakon, ők egyre inkább „nyűgnek” érzik azt. A végén általában úgy oldódik meg ez a probléma, hogy egy-két fiattól eltekintve leginkább az idősek vállalnak szerepet a műsorban. Ők többnyire a közösség szervezője – jelenleg a tiszteletes – iránti elkötelezettség miatt vállalják el a szereplést, amit régen egyértelműen, kötelességszerűen teljesített mindenki, akitől ezt elvárták. Ezek azonban olyan mechanizmusok, amelyek csak a színpalak mögül láthatók, amelyhez a kutatónak fel kell tárnia a belső összefüggéseket és a mögöttes tartalmakat. A nézők és a meghívottak egy egységes, jól megszervezett, szép műsort láthatnak, egy „hagyományörző” falu képe tárul eléjük. Az ünnepséget követően még lehet hallani a kesergést, hogy „régén ez mennyire más volt, amikor még sok fiatal élt a faluban”.

Megfigyelhető ugyanakkor a Budapest V. kerülete által támogatott Értékmentési Akció kapcsán az „érték” fogalmának átértelmeződése a falusiak nyelvhasználatában, mely egyfajta „revival” folyamatként értelmezhető. Míg az akció kezdete előtt a faluban jellemző volt a vaskerítések építése, a régi csűrkapuk kidobása, ablakok kicserélése, az akció óta – mely az „eredeti” állapot fenntartását és visszaállítását támogatja – megfigyelhető egyfajta változás az „érték” megítélésében. Számtalanszor megtörténik, amikor megkérjük őket, hogy mutassák meg portájukat, házukat – vagy meg sem kérjük, hanem maguktól is megteszik ezt –, hogy így mutatnak rá egy csűrkapura vagy gerendára: „Ez értékes, mert százötven éves. A mérnök úr mondta, hogy ki ne dobjuk!” Ezeket a példákat hosszan lehet-

ne sorolni. Megfigyeltem azonban, hogy gyakran éppen a büszke tulajdonosokról derült ki: nem értik, miért tetszik az adott „értékes” dolog az építésznek; „olyan régi”, „olyan ócska”, „már nem is használtuk”, „már a nagyapám is le akarta bontani” stb. – lehetett többektől hallani. Általában a „hagyományos” és a „rég” terminusai keverednek, valamint gyakran értetlenséget szül a „modern és hagyományos” fogalmainak megkülönböztetése, értékelése is. Felénk – a kutatók, valamint a többi „magyar” irányában – mégis fontosnak tartják a fentiekben idézett szempontok alapján bemutatni falujukat.

A kérdés az, hogy miért él ez az „archaizáló” falureprezentáció a fiatalokban éppúgy, mint az idősökben? Talán mert minden reprezentáció során a közös nevező maga a falu, amely minden lakos számára nagyon fontos. A vallási rítusok alkalmával visszatérő elem a megmaradásra és a helyben maradásra, valamint az értékek megóvására való buzdítás. Új elem, amit a dolgozat elején „revival” folyamatnak neveztem, hogy felértékelődött, illetve újraértékelődött a falu, és az énlakiak felismerték – vagy most kezd tudatosulni bennük –, hogy a falu iránti növekvő keresletből nekik is hasznuk származhat, amennyiben ki tudják használni az ebből adódó lehetőségeket. 2004 nyarán például részese lehettem a falutalálkozó szervezésének, amikor az egyik fiatal – aki szokott vendégeket fogadni – buzdítja a többieket, hogy: „össze kell fogni”, „fel kell venni a székelyruhát” és „ki kell állni szerepelni és táncolni”, mert „ki csinálná, ha nem mi, fiatalok?”. Megfigyeltem továbbá, hogy azok képesek igazán ezeket az új lehetőségeket megragadni, akik a magyarországiak támogatását élvezik, ami nemcsak anyagiakban, hanem például bátorításban, tanácsadásban is megnyilvánulhat. Azok, akikhez rendszeresen járnak magyarországiak, általában megbecsült tagjai a közösségnek. A következő fejezetben rávilágítok, hogy annak ellenére, hogy Énlaka esetében jól megfigyelhető a kollektív reprezentáció, a falu nem egységes, nem lehet egy koherens egészként kezelni lakosait.

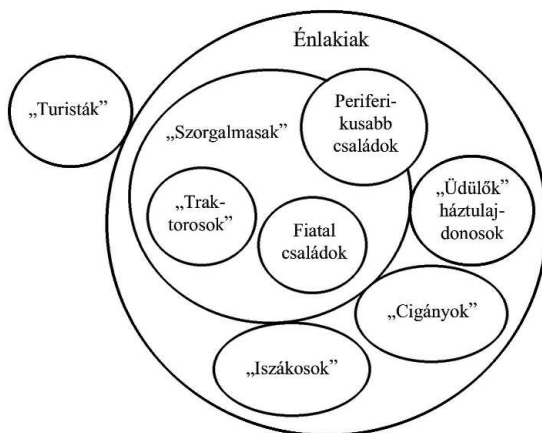
Falun belüli viszonyrendszerek

Az előző fejezetben az „énlakiságot” mint etnikai és vallási tartalmakat szintetizáló, komplex lokális identitástudatot tárgyaltam. A következő két fejezetben azt elemzem, hogy az énlakiak sem alkotnak homogén közösséget, hiszen a falu „mikrotársadalmát” is több belső „csoport” alkotja, melyekben különböző érdekek és értékrendek figyelhetők meg. Ebben a fejezetben azokról lesz szó, akik az eddigiekben bemutatott „énlaki identitás” belső kategóriarendszerébe nem férnek bele. Bizonyos szempontból tehát külön csoportot alkotnak azok, akik ebbe a falusiak által „konstruált” múltban gyökerező, de állandóan változó, újabb és újabb elemeket magába építő normarendszerbe „beleférnek”, és külön csoportot alkotnak, akik ebből kimaradnak. E két csoport meghatározása nem jelenti azt, hogy

jól körülhatárolható, homogén csoportokról van szó, hiszen ezeken belül is számos kisebb csoportosulás van, amelyek összetétele a különböző helyzetektől függően változhat is. A „identitásképződés” folyamata során általánosságban elmondható, hogy „belső marginalizáció” érvényesül a közösségben, amely szabályozó funkcióval bír. Első ránézésre egységes képet nyújt a falu, mely megadja azokat az általános „szabályokat”, amely szerint egy „énlakinak élnie kell”, ha a közösség tagja szeretne lenni. Ez a saját magukról alkotott kép vissza is hat cselekedeteikre, életmódjukra, normáikra és azután mint önálló, külső tényező szabályozza az egyes emberek tevékenységeit. Ezen a ponton utalok újból *Az én hazám Firtos alatt Énlaka* című falumonográfia jellegű könyvre, mely érdekes példája annak, hogyan hatnak vissza a közösségre a róluk írtak. Többször megfigyeltem, hogy az énlakiak bizonyos régi szokásokról mesélve, szinte szó szerint ugyanazokat a történeteket idézték föl, amelyek a fentebb említett könyvben vannak leírva. Ezekből a szokásokból manapság már sok minden nem látható, az emberek mégis úgy mesélik el ezeket a faluba látogatóknak, mintha még ma is így léteznének. 2002-ben részt vettem a húsvéti bálon, melyről a falusiak azt mesélték, hogy csárdás, valcer, onesztepp és tangó³⁸ szokott lenni, este viszont meggyőződhettem róla, hogy többnyire „lakodalmas”, azaz szintetizátoros műdalokat és slágereket játszott a zenekar.

A falu belső viszonyrendszerének feltárásakor azt kell egyrészt megvizsgálni, hogy kik és miért szorulnak ki a kollektíva által kommunikált „énlaki” képből, valamint kik azok, akik ebbe beleférnek. Kik azok, akiknek „érdekében áll” a kollektív identitástudat felélesztése, és kik azok, akiket ez nem érint. Az alábbi ábrán láthatók az általam észlelt belső csoportosulások, melyek közül néhányat a fejezetben részletesebben is tárgyalni fogok.

³⁸ Ez a részlet hasonló szavakkal megtalálható PATAKFALVI könyvének 67. oldalán.

Megfigyelésem szerint a múlttal való kapcsolat nagyon fontos az énlakiak identitástudatában, ezért érdemes megvizsgálni, hogyan viszonyulnak az „újonnan”³⁹ betelepülőkhöz. Először a falusiaknak az üdülőkhöz, majd a turistákhoz való viszonyát tárgyalom, s ezután az énlakiaknak a cigányok és iszásokosok iránt megnyilvánuló viszonyulásait elemzem. A fentiekben kiemelt csoportok esetében közös, hogy igen ellentmondásos az énlakiak hozzájuk való viszonya. Míg a „marginálizálódó” emberekkel kapcsolatban vannak ellenvetések és problémák, a közösségekben megfigyelhető egyfajta egymásrautaltság és kollektív védelem is, amely a rászorultak iránt megnyilvánul.

Énlaka „turista tekintettel”⁴⁰

Az „üdülőket” és a „turistákat” külön tárgyalom a fejezetben, ők ugyanis különleges szerepet töltenek be a falu életében. Az „üdülők” kategóriába azok tartoznak, akik örökölt vagy vett házak tulajdonosaiként nem élnek állandóan Énlakán, de gyakran tartózkodnak a faluban. Közöttük emlegetik az „unokákat” is, akik szinte az összes vakációt a nagyszülőknél töltik, de évközben nem nagyon járnak a faluba. Őket félig-meddig a közösséghez tartozóknak tekintik; nyáron például a szüreti bálon ők is táncolnak, és a fiatal közösség tagjaivá válnak erre az időre. Az „üdülők” különbözőképpen viszonyulnak a faluhoz: vannak, akik nem nagyon érintkeznek a faluban élőkkel és vannak olyanok is, akik már letelepedtek és „énlakivá”⁴¹ váltak. Vannak olyan magyarországiak, akik üdülőként megvettek egy házat, ahol többnyire nyaranta egy-két hónapot tartózkodnak, és egy juhtenyésztetet alapítottak a falu határában. Elmondásuk alapján ez az ötlet úgy jött, hogy „valamit tenni akartak a faluért”, és azt gondolták, hogy a juhfarm nemcsak munkalehetőséget biztosít majd, hanem a legelők bérléséből egy kis pénz is befolyik a falusiaknak.⁴²

Bár a turisták általában rövid időt töltenek Énlakán, ám arra az időre a falu életének részei lesznek, s mivel a falu lakóinak száma nem túl nagy, így nagy hatás-

³⁹ Ez körülbelül ötven év távlatát jelenti.

⁴⁰ A „the tourist gaze” John URRY (1990) által használt kifejezés fordítása.

⁴¹ Ennek a terminusnak egyébként van egy bizalmas, pozitív megkülönböztető jellege is. Akire ezt használják, az nem feltétlenül kell hogy ott éljen, a fontos az, hogy rendszeresen látogassa a falut, és élvezze az emberek bizalmát és szeretetét.

⁴² Érdekessége a dolognak, hogy ezek a városból érkező emberek azelőtt sohasem foglalkoztak állattartással, így saját bevallásuk szerint és a falusiak elmondása alapján is elég nehezen tudták beindítani a juhászatot, mert „rossz minőségű juhokat sóztak rájuk”. A juhok aztán „helyrejöttek”, és most a juhászat egy családnak teljes, egy másiknak pedig részbeni megélhetést nyújt.

sal vannak a közösség életére. Ezért ezen a ponton röviden kitérek arra a fontos jelenségre, amit a turisták – ezek a hosszabb-rövidebb időre „betelepülők” – jelentenek az énlakiak számára. A „turisták” és a „betelepülők” együtt emlegetése azért is indokolt, mert sokszor az előbbiekből válnak az utóbbiak. További okot szolgáltat az, hogy mind a faluban időszakosan nyaralók, mind a faluba érkező látogatók többnyire a „romantikus, idealizált” falut keresik Énlakában. Általánosan jellemző tendencia, hogy a turizmus nemzetközivé válása a nyugati országokban azt eredményezte, hogy az országok bizonyos látnivalóra specializálódnak,⁴³ és régiók alakulnak ki bizonyos turisztikai arculattal. Székelyföld is felfogható ebben az értelemben egyfajta turisztikai régiónak, ahová az emberek azért járnak, mert autentikus falvakat, székely hagyományokat, építészetet és kézműves termékeket keresnek. A „posztmodern turizmus” egyik válfaja az autentikust, a romantikát kereső turista. Mac Cannell szerint „minden egyes turista az autentikusát keresi, ez tulajdonképpen modern változata az emberiség egyetemes, szent utáni vágyának. A turista sajátos modern zárándok”.⁴⁴ Székelyföld, és ezen belül Énlaka kiváló terepet nyújt ehhez a turistáknak, magam is megfigyeltem, hogy egyes emberek szinte szakrális helyként látogatják az erdélyi falvakat, látnivalókat.

Nézzük meg, hogyan vélekednek minderről maguk a falusiak. Egy középkorú asszony kérdésekre így válaszolt: „*Nem tudom elképzelni – úgy szoktam is kérdezgetni – hogy mi tetszik a turistáknak Énlakán. Azt mondják, a csend, a fák, a nyugalom. Hát mi ezeket már észre sem vesszük.*” Az angliai Bodenheim testvér-faluról, amely vendégfogadásra rendezkedett be – ahol az énlakiak közül páran voltak kint „tanulmányi” célból –, az énlaki faluturisztikai vállalkozó így fogalmazott: „*Ott érdekes módon azért fizetnek rengeteget az emberek – a városi emberek –, hogy kimehethetnek, a gyerekek összeszedhetik a tojást, megnézhetik a lovat.*” A mondatból érződik az értetlenség, hogy a városi emberek még pénzt is „képesek” fizetni azért, hogy lovat láthassanak és tojást szedhessenek.⁴⁵ Ez az alapvető értetlenség a falusiak irányából azonban egyre kevésbé artikulálódik, hiszen mindinkább kezdenek hozzászokni a növekvő „turistaáradathoz”, mely nyaranta lepi el Énlakát. Ez legfőképpen a növekvő faluturisztikai vállalkozásnak és Énlaka egyre növekvő ismertségének és népszerűségének köszönhető. A turisták vágyainak időnkénti félreértése és rossz interpretációja – melyről számos tanulmány született már⁴⁶ – Énlakán is megtörténik időnként. Hallottam például olyan látogatóról, aki falusi szobát szeretett volna kivenni egy családnál, „hogy a gye-

⁴³ URRY 1990, idézi BÓDIS 1998: 194.

⁴⁴ URRY 1990, idézi BÓDIS 1998: 191.

⁴⁵ Ez a példa alátámasztja Benedek H. János székelyföldi megfigyeléseit arról, hogy a falusiak mennyire eltérőnek ítélik a turisták tevékenységét és értékrendjét a sajátjukétól.

⁴⁶ Vö. KALOCSAI 1998: 201.

rek reggel lássa, ahogyan a tehenet fejik”, de szállást csak a vendégházban kaphatott volna, ami kimondottan vendégfogadásra épült, de nem lakott benne helybéli vendégfogadó.

A fiatal faluturisztikai vállalkozó elmondta, hogy számára kérdéses, hogy meddig lehet elmenni a turisták fogadásában. *„Félek tőle, hogy megterheli a falut a túl sok turista. Énlaka azért egy kicsi falu. Nem jó egyszerre túl sok ember.”* Ez a félelem indokolt is, ugyanis az évek során a falusiakon érezhetővé vált, hogy megváltozott a „turisták” iránti hozzáállásuk. Míg öt-hat éve még különlegesnek számított egy magyarországi vendég, addig mára már teljesen megszokottá vált a „magyaráradat”.⁴⁷ 2004 nyarán egyfajta gyanakvást és távolságtartást éreztem, amikor a „turistakérdés” szóba került. Egy középkorú hölgy beszélgetőtársam így fogalmazott: *„A falusiak már teljesen magyarellenesek lesznek, mert annyian jönnek a faluba, folyton fényképezik az embereket, és olyanokat kérdeznek, amikkel megsértik az embereket. Tőlem is azt kérdezi az egyik ember, hogy mi itt mit eszünk, miből élünk. Na én erre azt válaszoltam, hogy nyers húst eszünk, uram, a nyereg alá rakjuk, úgy puhítjuk. Hát erre aztán csak nézett, aztán megfordult és elment.”* Egy fiatal lány a következőt mesélte: *„Múltkor a nagymamától azt kérdezte valami magyar csoport, hogy tudnak-e vajon magyarul olvasni, mert akkor hagynánk itt valami újságokat. Na, a nagymamám egész délután sírt.”* Egy idős bácsi története is hasonló: *„Itt volt múltkor egy csoport, na, bejöttek, fényképeztek. Én megkínáltam őket pálinkával, erre azt kérdezik: hogyhogy maguk ilyen jól beszélnek magyarul? Leoláhoztak. Na erre én, tudják, hogy mit mondtam nekik? Hát, hogy nem tudják, hogy székely szarta a magyart?”*

Úgy tűnik, hogy az énlakiak egy részéből visszatetszést váltott ki a sok „tudatlan turista”. A turista fogalma Bauman szerint éppen úgy írható le, hogy kötelességek nélkül, „ki-be léphet” egyik világból a másikba. Bauman „szituatív kontrollnak” nevezi azt a lehetőséget, hogy a turista akkor mehet el, amikor akar, ami annak a lehetőségnek a megválasztását is jelenti, „hogy az ember hol és a világ mely részeit kívánja »keresztezni«, és mikor óhajt megint elvágni egy kapcsolatot”.⁴⁸ Az énlakiak azonban egyelőre nem tudják még „kellőképpen” feldolgozni a „ki- és bekapcsolódó” turisták élményét, akiknek a falu csupán egy színhely a sok közül, és esetleg meg sem gondolják, hogy mit mondanak, és hogyan kommunikálnak a helyiekkel.

A turisták jelenléte megváltoztatta a falusiak „vendég”- és „magyar”-fogalmát. Történeteik alapján nemcsak az bántja őket, hogy „látványosságként” mustrálgatják őket, hanem hogy „megalázó”, tudatlanságról árulkodó megjegyzésekkel, kérdésekkel fordulnak hozzájuk. Ez a viszony egyelőre igen ambivalensnek lát-

⁴⁷ A magyar turisták tréfás elnevezése: magyarkák.

⁴⁸ Vö. BAUMAN 1999.

szik – egyetértek Schleicher Verával, aki arra int, hogy óvatosan bánjunk a „helybéliek turizmussal szembeni szkepticizmusával” – mert a „sértések” mellett sokan elmondják azt is, hogy kifejezetten szeretnek vendéget fogadni, és az sem utolsó szempont, hogy még pénzt is kapnak érte. „A kultúra egységének elismerését és átélését nagyrészt magának a turizmusnak köszönheti egy-egy terület lakossága, és az így nyert identitásnak felmutatásához (a turisták felé való közvetítéséhez) mindig szimbolikus és nagyrészt folklorisztikus emblémákat használ.”⁴⁹ Azt, hogy megéri vendégeket fogadni, alátámasztja, hogy jelenleg tíz-tizenkét család tud csúcsidőben vendégeket fogadni, de többen is említették, hogy ők is szeretnének, ha bizonyos feltételeknek meg tudnának felelni, például rendelkeznének fürdőszobával.

A turisták gyakran nemcsak „bepillantani” szeretnének a falusiak életébe, hanem befolyásolni azt (általában segítő szándékkal), „valamit tenni értük”. Ezek legtöbbször olyan elképzelések, melyeket maguk a turisták hiányolnak vagy szeretnének a faluba, vagy ami saját értékrendjük, elképzelésük szerint „segíthetne a falusiakon”. Találkoztam például olyanokkal, akik az internetes népszerűsítést tűzték ki célul, és túraútvonal-ajánlót akartak készíteni a faluról és környékéről. Megismerkedtem egy házaspárral, ahol a férj Énlakáról származik, és akik elmondták, hogy időskorukra vissza akarnak költözni a faluba. Arról ábrándoznak, milyen jó lenne egy teázót nyitni és gyógynövénygyűjtéseket szervezni a faluban. Van olyan elképzelés is, amely már megvalósult, például a már említett juhászat, vagy a kutatás ideje alatt még engedélyeztetés alatt álló pékség, ami egyébként munkahelyet is jelenthetne néhány embernek.

A turisták egyre „hétköznapiabbá” válásának folyamata során tanúi lehetünk, ahogyan a különböző értékrendek szembesülnek a falusiak és az „idegenek” világának találkozásakor. Az előző példákból láthattuk, hogy a faluba érkező „városiakra” vagy „idegenekre” is hatást gyakorol a faluval való találkozás. Még szembetűnőbbek voltak számomra – miután főként a falusiakkal és nem a látogatókkal beszélgettem – az énlakiak értékrendjében bekövetkező változások. Látható tehát, hogy az énlaki emberek nagy változások részesei, hiszen számukra ismeretlen élmények hatására újból és újból át kell gondolniuk értékrendjüket, eddigi életfelfogásukat. Természetes, hogy ez nyomot hagy, változást eredményez gondolkodásmódjukban.

„Szorgalmasok” és „leszakadók”

Az általam „leszakadókként” összefoglalt kategóriába az énlakiak terminusai szerint a „cigányok” és az „iszákosok” tartoznak. A faluban mindössze két cigány család él és ők is magyarnak vallják magukat. Próbálnak beilleszkedni a kö-

⁴⁹ SCHLEICHER 1998: 207.

zösségbe, több-kevesebb sikerrel. Két vegyes házasság van a faluban, mindkét családban a nő a „cigány” és a férfi a „magyar”. Ők átvették a falu normáit, letelepedtek és dolgoznak. Érdekes azonban, hogy a falu ezt nem beilleszkedésnek, hanem a magyar család (a férj) lesüllyedésének tartja. Megfigyeltem, hogy a férfi neve elé odateszik a „cigány” jelzőt, holott származását tekintve nem az, csak a felesége, aki egyébként szintén magyarnak vallja magát és magyarul is beszél. A megnevezésekben előforduló megkülönböztetés másik példája az „újmagyar” vagy „barna” kifejezés. Egyik interjúalanyom így nyilatkozott a falu és a cigányok kapcsolatáról: *„Úgy kezdődik, hogy a falunak a kötelessége, hogy őt eltartsa. Fiatalember, de beszélhetünk az öregebbéről. Munkabírók, de inkább jobban szeretnek pihenni, dögösködni, mint dolgozni. Mondjuk a fiatalabbak pásztorok voltak. Segíti őket a falu, nem is tagjai az unitárius egyházközösségnek, de azért nem tettünk kivételt velük, csomagot adtunk nekik. Őt gyerek van, mind az őt jár iskolába, nem tettünk kivételt. Azért elvárjuk, hogy a falu fenntartásáért valamit tegyenek, még ha cigányok is.”*

A cigányokkal kapcsolatban ambivalens érzések fogalmazódnak meg. Egyrésztől egy állandó félelem él az emberekben, hogy a környező falvak mintájára Énlaka is „elcigányosodik”, másrészt megemlítik azt is, hogy ha ők nem lennének a faluban, akkor már megszűnt volna az iskola. A „népszaporulat biztosítása” mellett ők azok, akik a falusiaknál a napszámosmunkákat, mint például a kaszálást, kapálást, valamint a kemencetapasztást végzik. Ezeket a „bedolgozó” cigányokat gyakran élelemmel is ellátják, van olyan porta, ahol szállást is adnak nekik, sőt, időnként az „én cigányom” terminussal illetik őket. Ez a kifejezés a szakirodalmakból ismert, ugyanis a leírásokból kiderül, hogy „régebben sok paraszt családnak megvolt a maga cigánya”.⁵⁰ Egy idősebb, egyedül élő asszony például beszámolt arról, hogy van egy cigány család, amelynek ő szokott munkát adni, sőt nyáron be is szoktak költözni az udvaron álló nyári házba. A cigányok általában nem pénzért, hanem ellátásért, élelemért, ruhákért dolgoznak, munkaadók „pártfogóhoz” hasonló szerepet töltenek be, így gyakran tartós kapcsolatok alakulnak ki.

Az „énlakaiak” a cigányokhoz hasonlóan az „iszákosok” egy részével is tartanak fenn gazdasági viszonyt. Az értékítéletek során azonban mindkét csoportot elítélik, „deviánsnak” bélyegzik. Egyszer egy beszélgetés alkalmával egy asszony így jellemzett egy embert: *„nem olyan szorgalmas, törekvő, hanem olyan iszákos”*. Az „iszákos” megnevezést többször is hallottam a faluban, majd egy idő után észrevettem, hogy nem kifejezetten csak azokra használják, akik „alkoholisták”, hanem egy tágabb értelemben vett terminológiaként azokra, akik nem tartoznak a „szorgalmas” énlakaiak közé. Az „iszákosok” kategória tehát a falusiak terminológiája szerint rokon értelmű kifejezés a „lumpennel”. A falu lakosságá-

⁵⁰ Vö. FLECK–ORSÓS–VIRÁG 2000: 101.

ból körülbelül tíz–tizenöt ember tartozik ide. Közülük néhányan a környező nagyobb városok gyáraiban dolgoztak a Ceaușescu-rendszerben, majd a „változás” után többen elveszítették állásukat vagy felbomlott a családjuk, és így „kényszerből” kellett visszatelepülniük a faluba, ahol szüleiktől örökölt házuk megvolt. „Kiszorultak a városból”; többek között ők azok, akiket „a múlt rendszer veszteseiként” szokás emlegetni.

E tanulmány keretein belül csak röviden említem az ivás kérdéskörét, amely azonban fontos tényező a falu belső normarendszerében. Az „iszákos” ugyanis a falusiak szóhasználatában előforduló, létező kategória; e csoport tagjait egyértelműen „deviánsnak”, azaz a falu normarendszeréből „kilógó”, „leszakadó” elemeknek tekintik. Őket úgy emlegetik, mint akik nem „szorgalmasak”, hanem csak „henyélnek” és „hitelre isznak”. A mai napig kihat a falu normarendszerére a „régie értékrend”, miszerint az egyik legnagyobb bűn az iszákosság. Régen Énlakán a Dávid Ferenc Ifjúsági Egyletbe tartozott minden fiatal. Az egyletnek szigorú szabályai voltak, kizárás járt például azért, ha valaki „megrészegedett” egy bálon.⁵¹

Megfigyelhető továbbá, hogy az „iszákosok” és egyéb, a falu normarendszere által „kiközösített” emberek általában sem az Értékmentő Akcióban, sem az angliai támogatásban nem részesülnek, és a vállalkozásokban sem vesznek részt. egymás között azonban láthatóan szoros kapcsolat van, mind szociális, mind gazdasági szempontból. A „szorgalmas” kategóriába tartozó emberek általában úgy nyilatkoznak az „iszákosokról”, hogy „nem szeretnek dolgozni”, mégis rendszeresen rászorulnak a segítségükre.⁵² Az énlakiak tehát kooperálnak velük, aminek az a fő oka, hogy kevés „hadra fogható” fiatal van a faluban. A kommunikációban megjelenő elhatárolódás tehát nem olyan egyértelmű, mint amilyennek elsőre tűnik. Ezt a megállapítást támasztom alá a következő részben, ahol a közösség belső védőmechanizmusait tárgyalom.

⁵¹ Ezt alátámasztja Patakfalvi Jenő könyve, amelyben idéz egy részletet a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet szabályzatából: „A tanköteles kort túlhaladott ifjúságnál a hazafias érzületnek, erkölcsös életnek ápolása, a hasznos ismeretek terjesztése; az ifjúságnak illem- és tisztességre, mértékletes életmódra való szoktatása, a kocsmák és más ehhez hasonló helyiségektől való visszatartása a cél.” Aki a kör által meghatározott normákat megszegte, büntetést kapott: „Mivel az egyletnek tevékenysége folytán tekintélye volt, az abból való kizárás szégyennek számított a faluközösség előtt, ezt erkölcsileg nehéz volt elviselni, s így többen bocsánatot kértek a tagságtól, kérvén visszafogadásukat.” (PATAKFALVI 2000: 44–45).

⁵² A „fél-cigányként” aposztrofált, azaz az általuk „félresiklottnak” nevezett család relatíve még gazdasági tényezőként is számba vehető a faluban. Régebben ők voltak a pásztorok, ami azt jelenti, hogy ők voltak a felelősök a falu csordájáért (körülbelül háromszáz–négy száz tehénért). 2004-ben hat lovuk is volt, amelyekkel bérbé szolgáltatták a falusiaknak.

A közösség védőhálója

Bár kívülről kölcsönös „el nem fogadásnak” tűnik a két csoport és a „szorgalmak” közötti viszony, ez azonban csak látszat. Az elutasítás főként olyan alkalmakkor artikulálódik, amikor reprezentálni kell, mert idegenek jönnek a faluba. Jó példa erre az augusztus 20-i ünnepség, amikor távol tartották azokat az „iszákosokat”, akik „megzavarhatták volna a rendet”. Az egyik „iszákos”, aki mégis eljött az ünnepségre, erővel kellett onnan eltávolítani, mert „galibát okozhatott volna”. Számos példát tudok azonban arra, hogy egy eltűnt „iszákos” napokig keresnek a falusiak a határban. 2004 nyarán, a terepmunka időszaka alatt az egyik férfi, aki már „bolondokházában” is volt, elárasztotta a házát vízzel, és ezzel az egész falu vizét „elengedte”.⁵³ Ezt még eltűrte a falu, bár nagyon bosszantott mindenkit, hogy a nagy hőségben napokig nem volt víz. A következő éjszaka azonban összetipor-ta több ember veteményesét, tönkretéve ezzel egy egész év munkáját. Ekkor az érintettek a falubíróhoz⁵⁴ fordultak, mert úgy gondolták, hogy órá hallgat leginkább a „bolond” ember. A falubíró úgy döntött, hogy ki kell hívni a rendőrséget, mert ez a férfi ártalmas lehet a környezetére és saját magára is. Addig, amíg várták a rendőrséget, két idős asszony felváltva gondozta és „őrizte” a „megbolondult embert”. Arra a kérdésre, hogy miért teszik, azt válaszolták, hogy nagyon sajnálják, és emlékeznek még rá abból az időből, amikor tehetséges, rendes ember⁵⁵ volt. Az egyik idős asszony, aki egyébként szintén egy régi jómódú családból származott, így válaszolt: „*Szegény így lezüllött, pedig nagyon jómódú családból származott.*”

Meglátásom szerint az énlakiak elhatárolódnak ugyan az „iszákosoktól, cigányoktól”, az ünnepeken és a reprezentációk során ügyelnek a faluról kialakuló hírnév védelmére, de a hétköznapiakban működik a közösség belső védőhálója. Mindaddig, amíg valaki olyat nem tesz, ami miatt végleg „lemond”⁵⁶ róla a közösség, addig ápolják, megkeresik, etetik a rászorulókat.

⁵³ Énlakára a Firtos vizét vezették be, amelynek nincs akkora nyomása, hogy a „fent” fekvő részeket is ugyanolyan bőségu vízzel lássa el, ezért ha valami történik a vezetékkel, először a „fenti” részek maradnak víz nélkül.

⁵⁴ Most már inkább formális cím, de ezzel a problémás esettel hozzá fordultak az emberek, mint egyfajta informális vezetőhöz, akinek még mindig nagy tekintélye van a faluban.

⁵⁵ Sofőrként dolgozott egy közeli városban. Legfrissebb információim szerint 2006-ban meghalt, mert magára gyújtotta a házát.

⁵⁶ Ebbe a kategóriába tartozik például egy ember, aki az apja halála után „*téglánként eladta az apja házát a cigányoknak egy üveg borért*”, „*akit még a saját testvére is szégyell*”.

Következtetések

Tanulmányom egy székelyföldi aprófaluban végzett terepmunkán alapszik, ahol egyik kutatási területem az identitás többszintű vizsgálata volt. Méretéből adódóan egy aprófalú mindig erősen összefonódik a környező településekkel, a kényszerű intézményi együttműködésen túl fontos hagyományos kulturális kötődései is vannak. A vizsgált közösség számára is fontos szempont a környező települések viszonyában elhelyezni, meghatározni saját falujukat. Fontos továbbá székely identitásuk meghatározása, melyet az anekdotákon kívül sokszor „ősrégi magyar eredetük” igazolására is felhasználnak. A magyar identitás vizsgálatakor kiderült, hogy a falusiak számára az elmúlt tíz év e téren is változást hozott. Fellendült a turizmus, melynek következtében nyaranta sok száz ember fordul meg a faluban, köztük legtöbbször Magyarországról érkeznek. A falusiaknak szembesülniük kellett azzal, hogy magyarok számára kell bizonygatniuk magyarságukat. Ez a helyzet változást hozott a falusiak turisták iránti hozzáállásában is. A vallási identitást vizsgálva, mely szintén gyakran előkerül az önmeghatározásban, kiderült, hogy az unitáriusság választóvonalat is jelent a „nem unitárius”, főként a környező katolikus falvaktól. A vallási és az etnikai identitás szorosan összefonódik, és mindez párosul a lokális identitással; az „énlakiság” integrálja a különböző identitástartalmakat, ezáltal válik sajátossá, egyedivé. A különböző identitástartalmak vizsgálatakor azt találtam, hogy a lokalitás különleges, kiemelt szerepet kap.

Nem beszélhetünk énlaki kollektív identitásról anélkül, hogy meg ne említenénk: a falu belülről nem egységes, hanem különböző szempontok alapján kisebb csoportokra tagolódik. A falusiak terminológiáját követve a csoportok közül kiemeltem az „üdülőket”, akik nem állandó lakosok Énlakán, viszont házzal rendelkeznek, közülük többen énlaki származásúak. A tanulmányban kiemelt szerepet kapott a „turisták” és az énlakiak viszonya, mert az elmúlt évtizedben a látogatók növekvő száma volt az egyik legnagyobb változás a falu életében. Az, hogy a faluban egyre több turista fordul meg, a falusiak értékrendjének újraértékelését, esetleges változását is okozhatja. A „betelepülők” legszorosabban integrált közösségét a „cigányok” jelentik. Nincsenek sokan, csupán két-három család, mégis fontos kérdés a jelenlétük a faluban. A cigányokat az „iszákosokkal” vagy „lumpenekkel” együtt szokták emlegetni, mindkét csoporttal kapcsolatban ambivalens vélemények fogalmazódnak meg. Egyrészt elhatárolódás figyelhető meg, másrészt egymásrataltságot. Míg a kollektív reprezentációk során „nem vállalják fel” a közösség e tagjait, addig a mindennapi életben megfigyelhetők a közösség védőmechanizmusai.

Irodalom

- BARTH, Fredrik 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében, *Regio* (1)
- BAUMAN, Zygmund 1999. Turisták és vagabundok. A posztmodern kor hősei és áldozatai, *Magyar Lettre Internationale* (35), internetes elérhetőség: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre35/01bauman.htm>
- BAUMAN, Zygmund 2001. Identitás és globalizáció, *Magyar Lettre Internationale* (42), internetes elérhetőség: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre42/bauman.htm>
- BENEDEK H. János 1998. *A faluturizmus esélyei a Székelyföldön egy konkrét példa tükrében*, in FEJŐS Zoltán (szerk.), *A turizmus mint kulturális rendszer*, Bp., Néprajzi Múzeum, 103–111.
- BIRÓ A. Zoltán–GAGYI József–TÚROS Endre 1995. „Átmeneti” ifjúsági társadalom, in TÚROS Endre (szerk.), *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*, Csíkszereda, KAM Regionális és Kulturális Antropológiai Központ, Pro Print Kiadó, 135–153.
- BÓDIS Krisztina 1998. *Posztmodern turizmus*, in FEJŐS Zoltán (szerk.), *A turizmus mint kulturális rendszer*, Bp., Néprajzi Múzeum, 189–197.
- BOGLÁR Lajos 2001. *A kultúra arcai*, Bp., Napvilág Kiadó
- BOGLÁR Lajos 2004. *Gondolatok a terepmunkáról*, in BOGLÁR Lajos (szerk.), „Így kutatunk mi...” *Az antropológiai terepmunka módszereihez I*, Bp., Szimbiózis Kiadó, 6–29.
- CZIRE Alpár 2000. *Énlaka*, Falufüzetek, Székelyudvarhely, Litera Könyvkiadó
- CSEPELI György 1997. *Szociálpszichológia*, Bp., Osiris Kiadó
- CSITE András 2004. *Reménykeltők*, PhD-értekezés, Bp., Corvinus Egyetem, internetes elérhetőség: <http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd.html>
- FLECK Gábor–ORSÓS János–VIRÁG Tünde 2000. *Élet a Bodza utcában*, in KEMÉNY István (szerk.), *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*, Bp., Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, 80–140.
- GAGYI József 1998. Egy kiállítás ürügyén, *Művelődés*, internetes elérhetőség: www.dntcj.ro/muvelodes/98ja29.htm.
- GEERTZ, Clifford 2001. *Az értelmezés hatalma*, Bp., Osiris Kiadó
- GEREBEN Ferenc 1999. *Identitás, Kultúra, Kisebbség*, Bp., Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely
- HOLLÓSI Marida 2000. *Bevezetés a kulturális antropológiába*, Bp., Szimbiózis Kiadó
- HORÁNYI Özséb 1993. *A kultúra és változatainak kérdéséhez*, in KUNT Ernő–SZARVAS Zsuzsa (szerk.), *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon. Az antropológiai megközelítés esélyei*, Miskolc, KVAT füzetek (1)
- KALOCSAI Csilla 1998. *Örökség, turizmus és a világháló*, in FEJŐS Zoltán (szerk.), *A turizmus mint kulturális rendszer*, Bp., Néprajzi Múzeum, 197–203.
- KISS Márta 2006. „Itt én lakom.” A körülmények hatalma és a lokalitás parancsa, *Anthropolis* 2(1–2), OTDK-dolgozat teljes szövege: http://www.bke.hu/otdk2005/download/07_1_kiss.pdf
- ORBÁN Balázs 1982. *A Székelyföld. Válogatás*, Bp., Európa Könyvkiadó
- ORTUTAY Gyula (szerk.) 1977. *Magyar Néprajzi Lexikon*, Bp., Akadémiai Kiadó (digitálizált változat: Magyar Néprajz. CD-ROM. Arcanum. 2001)

- PAPP Richárd 2000. *Magyar zsidó revival?*, Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, internetes elérhetőség: papp_richard_magyarzsido_revival.html
- PAPP Richárd 2003. *Ritus és nemzet a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében*, in KOVÁCS Nóra–SZARKA László (szerk.), *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*, Bp., Akadémiai Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 7–20, internetes elérhetőség: http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/papp_richard/ritus_es_nemzet.doc
- PATAKFALVI Jenő 2000. *Az én hazám Firtos alatt*, Pro Énlaka Alapítvány
- RADCLIFFE-BROWN, A. R. 1997. *A társadalmi struktúráról*, in BOHANNAN–GLAZER (szerk.), *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*, Bp., Egyetemi Nyomda, 419–435.
- SÁRKÁNY Mihály 2000. *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*, Bp., L'Harmattan Kiadó
- SCHLEICHER Vera 1998. *Turizmus és regionalizmus*, in FEJŐS Zoltán (szerk.), *A turizmus mint kulturális rendszer*, Bp., Néprajzi Múzeum, 203–213.
- URRY, John 1990. *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies*, London, Sage